

Watersnoodramp van 1953 was te voorkomen¹

Willem van der Ham

21

Op 1 februari 1953 braken de dijken door en verloren 1836 mensen het leven. Een gebied van ongeveer honderdvijftigduizend hectare liep onder water. De watersnoodramp was de grootste natuurramp in Nederland sinds eeuwen. Terecht staat men dit jaar stil bij het enorme leed dat is geleden. Terecht worden de angstaanjagende verhalen verteld, hoe de watergolf als een lawine op de mensen af kwam en alles meesleurde, hoe de mensen op de daken van hun huizen klommen en zagen hoe nabijgelegen woningen plotseling instortten, over het hulpgeroep en wanhoopskreten.

Maar er is nog een ander verhaal. Het verhaal dat lange tijd werd verzwegen en als leidraad heeft de pijnlijke vraag “hoe kon het eigenlijk gebeuren?” Gezien de enorme omvang van de ramp en de kwetsbaarheid van Nederland voor deze vorm van natuurgeweld is het opmerkelijk dat men het er destijds zo bij heeft laten zitten. Nu zou het parlement door middel van een enquête zich zeker hebben gebogen over de vraag hoe zo’n ramp zich had kunnen voltrekken. In 1953 hielden de parlementariërs zich koest, met uitzondering van een enkeling. Geen parlementaire enquête, geen parlementair of onafhankelijk onderzoek, zelfs nauwelijks debat. Alleen, acht jaar later, een keurig verslag van de stormvloed met een beschrijving van de weersomstandigheden, de stormvloed, aard van de beschadigingen en de hersteloperaties, zonder enige analyse of beschouwing van de stand van zaken voor de nacht van de ramp.² Ook de pers schreef liever over de heldendaden die de hulpverleners verrichtten en liet het er verder bij zitten.

Nog opmerkelijker is misschien dat sommigen er nog steeds niet aan willen. Zo portretteerde *Elsevier* onlangs vier ‘Deltaboys’, mannen die het hadden meegemaakt en aan de Deltawerken hadden gewerkt, mannen van een andere generatie eigenlijk en met de nadruk op ‘boys’ want in 1953 waren ze twaalf, dertien, tweeëntwintig en eenendertig jaar oud en droegen geen enkele verantwoordelijkheid. Zij wilden niet van een schuldvraag weten. “Dat heeft ook met de Zeeuwse mentaliteit te maken”, verklaarden zij.³ Vaak wordt de vraag hoe het had kunnen gebeuren afgedaan met wat gratuite en onjuiste beweringen. Zo staat in de onlangs verschenen officiële herdenkingspublicatie *Hoogwater, 50 jaar na de ramp* dat Rijkswaterstaat wel wist dat de dijken te laag waren, maar dat die waarschuwingen weinig weerklank vonden. Nederland likte zijn oorlogswonden, was druk bezig met de wederopbouw en had meer oog voor de communistische dreigingen uit het oosten. En, zo wordt gesuggereerd, Rijkswaterstaat sprak dus tegen dovemansoren. “Deskundigen mochten dan discussiëren over theoretisch hoogst mogelijke waterstanden, maar de grote meerderheid van de bevolking waande zich volkomen veilig achter de zware dijken.” Volgens Flameling had zelfs “geen levende ziel” ooit een hoge stormvloed meegemaakt, “of kende het van zelfs maar horen zeggen”.⁴ Tja, dan is zo’n natuurramp uiteraard een grote verrassing. Maar zo was het natuurlijk niet. Ook in 1906 en 1916 vonden ernstige stormvloedplaatsen. Verder is het Zeeuwse landschap getekend door rampen en hoe zit het ook alweer met die wapenspreuk? Niet alleen in dit boek, ook in sommige andere publikaties in boekvorm en kranten die rond de herdenking verschenen, is zo hier en daar een loopje met het verleden

1 De titel komt voort uit een lange discussie met prof. dr. ir. Harry Lintsen, die op de waterbouwdag van 18 februari 2003 een lezing gaf met de titel ‘Was de ramp te voorkomen?’, zie ook de bundel: *50 jaar na Stormvloed 1953, terugblik en toekomst*. CUR-publikatie 212.

2 Rijkswaterstaat en het KNMI, *Verslag over de stormvloed van 1953* (’s-Gravenhage 1961). Ook provincies en waterschappen kwamen met dergelijke verslagen.

3 *Elsevier*, 58 (2002) afl. 51/52, 62.

4 I. Flameling, *Hoogwater, 50 jaar na de watersnoodramp* (Den Haag, Ministerie van Verkeer & Waterstaat, 2003), 9.

genomen. Soms lijkt het er wel op alsof men niet de moeite wil nemen recente literatuur (zelfs standaardwerken) te bestuderen en dat Kees Slager de ramp voor niets reconstrueerde.

Slagers kritische verslag van de gang van zaken, voornamelijk aan de hand van ooggetuigenverslagen, verscheen veertig jaar na dato en werd onlangs herzien en herdrukt.⁵ Slager noteerde de gebeurtenissen op diverse plekken in het rampgebied van uur tot uur en beschreef ook wat er misging. Veel minder uitvoerig gaat Slager in op de vraag in hoeverre Rijkswaterstaat eigenlijk op de hoogte was van de ernst van de situatie. Wat wisten die ingenieurs, die ‘top-secretmensen’, zoals een van Slagers ooggetuigen de Hoge Heren van Rijkswaterstaat noemde?⁶ Interviewen kan niet meer: alle hoofdrolspelers zijn inmiddels overleden. Maar ergens in een kelder van een pand van Rijkswaterstaat staat een kast vol feiten, een kast met onheilspellende rapporten. Daarin staat ondubbelzinnig aangegeven wat men wist. Op grond daarvan moet worden geconcludeerd: de ramp kon worden voorkomen!

Veranderingen in de delta

Wat zijn de feiten? In 1931 verzochten de ingelanden van een aantal polders nabij de Brabantse Biesbosch de minister van Waterstaat om inpoldering van hun vaak droogliggende gronden. Zo zouden zij van de “wilde overstromingen bij stormvloed worden verlost”. Onder leiding van oud inspecteur-generaal van Rijkswaterstaat A.R. van Loon boog een commissie zich hierover. Het was snel duidelijk dat zo’n inpoldering niet zonder gevaar was door verlies aan natuurlijke waterberging in tijden van hoogwater. Hierdoor zouden de stormvloedstanden op verscheidene plaatsen in de omgeving aanzienlijk hoger worden en tot wel 82 centimeter bij Keizersveer. Vooral over de negen centimeter verhoging bij Dordrecht maakte men zich zorgen.⁷

De gang van zaken werd op de voet gevolgd door de ingenieur van Rijkswaterstaat Johan van Veen, die werkte voor de studiedienst van de directie Benedenrivieren.⁸ Omdat er weinig schot zat in het werk van de commissie, stelde hij zijn baas F. Schlingemann voor het onderzoek van de commissie te annexeren, wat ook lukte. Maar er was meer dat Van Veen verontrustte. De mogelijke inpoldering van een deel van de Biesbosch was slechts een van de vele ontwikkelingen in het deltagebied. Kort daarvoor was al een belangrijk stuk van het Zuid-Hollandse deel van de Biesbosch ingepolderd. Zelf was Van Veen nauw betrokken bij de verbetering van de Oude Maas om Dordrecht beter toegankelijk te maken voor zeeschepen, de toegang naar zee van de Rotterdamse haven in de vorm van de Nieuwe Waterweg was van vrij recente datum en moest steeds breder en dieper worden, er kwamen nieuwe havens en er werd op grote schaal zand gewonnen. Dit alles gebeurde zonder dat men zich enige rekenschap gaf van de mogelijke gevolgen. Dan was er nog de natuurlijke dynamiek die zorgen baarde. De zeespiegel steeg en het land daalde (dus ook de dijken), maar over de precieze aard en mate daarvan tastte men in het duister. De snelle verzouting van de noordelijke deltawateren vormde wel een aanwijzing voor de plaatsvindende veranderingen, evenals het verschijnsel van de vaak plotselinge afkalving van de oevers van de Oosterschelde, de zogenoemde dijk- of oevertallen.

Van Veen greep de gelegenheid aan die zijn baas hem bood en wierp zich op de situatie in Dordrecht. Dit resulteerde in zijn rapport *Onderzoek omtrent de wenselijkheid en mogelijkheid van het waterdijkmaken van Dordrecht* (1938). Zijn conclusie loog er niet om: de hoofdwaterkering van het Eiland van Dordrecht was, zeker in het bebouwde deel, veel te laag. Daar konden bij stormvloed waterstanden voorkomen van anderhalve meter boven de bestaande dijkhoogte! Van Veen beschouwde dat niveau zelfs als “een voorlopig minimum” omdat er nog meer krachten van invloed konden zijn. Maar met één meter verhoging was het al niet moeilijk om zich een voorstelling te maken van de gevolgen. Dordrecht zou vermoedelijk geheel worden weggevaagd.

5 K. De Ramp, een reconstructie (Goes 1992), herziening: *De Ramp, een reconstructie van de watersnood van 1953* (Amsterdam 2003).

6 K. Slager, *De ramp*, 400.

7 W. van der Ham, *Heersen en beheersen*, 198; J.P. Mazure, *Invloed waterdijkmaken van het Bergse Veld e.a. op de stormvloedstanden*, 1936.

8 Zie uitvoeriger over deze gang van zaken: W. van der Ham, *Meester van de zee, Johan van Veen waterstaatsingenieur(1893-1959)*.

1. Viereilandenplan.

Van Veen liet het daar niet bij. Hij gaf ook aan, in vier varianten, hoe Dordrecht voor het gevaar van stormvloed kon worden behoed. Op kaarten schetste hij zo in feite een eerste deltaplan. Nog hetzelfde jaar lag er al een tweede plan, dat het noordelijke deel van de delta omvatte. Dit Viereilandenplan voorzag in een drastische kustverkorting door de eilanden Rozenburg, Voorne-Putten, de Hoekse Waard en IJsselmonde aaneen te rijgen. Het plan kwam neer op een complete dijkverbetering in het noordelijke deltagebied; op het bijgevoegde kaartje stond met dikke, zwarte lijnen aangegeven waar nieuwe dijken moesten komen of waar ze opgehoogd moesten worden. In 1939 schreef Van Veen een baanbrekend rapport, getiteld *Te verwachten stormvloedstanden op de benedenrivieren*.⁹ Opnieuw was de heldere en verontrustende conclusie dat men rekening moest houden met veel hogere stormvloedstanden. Zijn medewerker Pieter Wemelsfelder onderzocht de wetmatigheden in het optreden van stormvloed en publiceerde de resultaten in het vakblad *De Ingenieur*.¹⁰ Wie nog dacht dat de oude manier van het bepalen van de dijkhoogte – de hoogte van de laatste stormvloed en dan nog een beetje – afdoende zou zijn, vergiste zich deerlijk.

Stormvloedcommissie

Van Veens artikel over de te verwachten stormvloedstanden vormde in 1939 de aanleiding een stormvloedcommissie in te stellen. Van Veen werd secretaris. De meeste leden waren hoge functionarissen van de Rijkswaterstaat en provinciale waterstaatsdiensten. Al in augustus 1940 maakte ze een rapport dat vanwege de “abnormale tijdsomstandigheden” (de oorlog was inmiddels uitgebroken en om te voorkomen dat werklozen naar Duitsland moesten om te werken was de inpoldering van de Biesbosch als werkgelegenheidsproject voorgesteld) een voorlopig karakter had. Maar ondanks dat voorlopige karakter logen de conclusies er niet om. De eerdere conclusies van Van Veen werden in wezen onderschreven. De commissie wilde dat er bij Dordrecht snel maatregelen zouden worden getroffen. Ook elders baarde de situatie zorgen. Het beleid was inconsequent geweest, aldus de commissie. Enerzijds verbood het Rijk verdere inpolderingswerkzaamheden met het oog op het stormvloedverhogende effect daarvan, anderzijds stelde het geen paal en perk aan de belangrijkste oorzaak van het gevaar, de rivierverbeteringen. “Het komt de Commissie voor, dat hier een toestand is ontstaan, welke dringend verbetering behoeft”, rapporteerde ze. “Indien inderdaad de dijken op vele plaatsen langs

⁹ Joh. Van Veen, *Te verwachten stormvloedstanden op de benedenrivieren, eerste voorlopige becijfering* (1939), rapport studiedienst Rijkswaterstaat directie Benedenrivieren R 89 (Alg 54).

¹⁰ P.J. Wemelsfelder, ‘Wetmatigheden in het optreden van stormvloed’, in: *De Ingenieur* (1939) B31.

2. Vijfeilandenplan.

24

de rivieren zoo laag zijn dat een stormvloed van enkele centimeters hoger dan vroeger is voorgekomen een ramp zou kunnen veroorzaken, dan is het duidelijk, dat er, of iets zal moeten gebeuren, waardoor de stormvloeden worden verlaagd, of dat de dijken zoodanig moeten worden opgehoogd, dat weder voldoende veiligheidsmarge aanwezig is.” Zelfs onafhankelijk van de zeespiegelrijzing of de invloed van waterstaatswerken konden hogere topstanden voorkomen. Voor Hoek van Holland kwam de commissie op een theoretisch maximale stand van 4,69 meter +NAP en voor Dordrecht op 5,67 meter +NAP. Geen van de bestaande dijken was hoog genoeg om zo’n stand te keren. Vele dijken zouden zelfs met een hoogte van een à twee meter overstroomd! Nu was de kans dat die maximale stand werd bereikt weliswaar gering. Maar als men uitging van vloedstanden die met een grote waarschijnlijkheid regelmatig konden voorkomen (de stormvloed van 1825 was daarbij het referentiepunt) kwam men toch ook al tot een onthutsend beeld. Dan ging het om standen als 4,05 meter +NAP voor Hoek van Holland en 4,70 meter +NAP voor Dordrecht. Op grond van deze berekeningen waren de dijken vrijwel overal veel te laag. De commissie schreef: “De langs de benedenrivieren voorkomende dijken (beneden de lijn Streefkerk-Gorinchem-Heusden) zijn niet hoog genoeg tot het keeren van SV (stormvloed) standen, die met een redelijke kans kunnen worden verwacht.” In de praktijk kwam het er op neer dat de kruinhoogte van veel dijken op verscheidene plaatsen met meer dan een meter moest worden verhoogd. De commissie adviseerde direct een begin te maken met het treffen van maatregelen.¹¹

Na dit eerste rapport volgde een tweede (in 1942)¹² en een derde (in 1944).¹³ Ook deze hadden een ‘voorlopig’ karakter omdat er nog veel onduidelijk was. Niettemin was de conclusie elke keer dezelfde: de dijken waren vrijwel overal veel te laag. Ondertussen werkte Van Veen verder aan zijn plannen. In 1942 stelde hij een Vijfeilandenplan voor, een nieuwe versie van het Viereilandenplan met het Eiland van Dordrecht erbij. Het was geen ‘spielerei’ maar een lijvig rapport van 236 pagina’s en 105 bijlagen. Bij de nota voegde Van Veen nog 37 foto’s. Die illustreerden de gebrekkige staat van de dijken, het slechte onderhoud en de vaak armzalige aanpak van dijkverhogingen in het verleden. Het gevaarlijkste punt was volgens Van Veen het deel van de Schielandse Hoge Zeedijk langs de Hollandsche IJssel bij Kortenoord (Moordrecht). In dat dijkvak lag een gescheurde oude sluis met daarachter een laag dammetje. Dat dammetje moest bij storm tien meter verval keren. “Hierachter wonen ongeveer 3.000.000 mensen”, schreef hij droogjes.¹⁴ De Stormvloedcommissie hield in haar derde rapport van 1944 ook rekening met

11 Stormvloedcommissie, *Voorlopig rapport* rapport studiedienst Rijkswaterstaat directie Benedenrivieren R 115 (Alg 66).

12 Joh. van Veen e.a. (Stormvloedcommissie), *Stormvloedhoogten op de benedenrivieren in het jaar 2000*, rapport studiedienst Rijkswaterstaat directie Benedenrivieren D 635 (Alg 96).

13 Joh van Veen, *Ontwerp-rapport van de Commissie inzake stormvloeden in Nederland*, rapport studiedienst Rijkswaterstaat directie Benedenrivieren R 214 (Alg 134).

14 Joh. van Veen, *Het Vijfeilandenplan met aansluitende werken*, rapport studiedienst Rijkswaterstaat directie Benedenrivieren R 161 (Alg 99).

de uitvoering van het Vijfeilandenplan. Van Veen was dan ook geen klokkenluider die niet werd geloofd en naar wie niemand luisterde, maar iemand die uiterst serieus werd genomen. Zijn directe baas Schlingemann en de directeur-generaal van Rijkswaterstaat L.R. Wentholt droegen hem op handen en hij werd in die tijd bij elk belangrijk waterstaatkundig vraagstuk betrokken. En het was ook niet zo dat de kustverdediging geen aandacht kreeg na de oorlog. Er is zelfs een begin gemaakt met de kustverkorting. De Brielse Maas werd afgedamd (gereed in 1950), gevolg door de Braakman (1952) en ook was begonnen de eerste dijk op – wat later werd genoemd – Deltahoogte te brengen, de Rotterdamse Maasboulevard. Ook lagen er plannen voor de afsluiting van de Hollandsche IJssel. Verder voerde Rijkswaterstaat met Dordrecht overleg over het Dordtse probleem, maar omdat de gemeente koos voor de duurste oplossing raakte die zaak in een impasse.¹⁵

Op een zijspoor

Wat de zaak wel vertraagde (afgezien van de oorlogsomstandigheden) was dat Johan van Veen op een zijspoor werd gezet en daardoor de vaart eruit raakte. Dat had te maken met benepen ambtelijke rivaliteit. In 1942 kreeg hij een nieuwe baas, W.J.H. Harmsen. Die dulde geen betweterig gedrag van zijn ondergeschikten en was waarschijnlijk bang te worden gepasseerd. Harmsen werd na de oorlog de nieuwe directeur-generaal van Rijkswaterstaat en was toen bij machte Van Veen te ontslaan als secretaris van de stormvloedcommissie. De commissie stierf zo een stille dood.

Binnen die commissie, waarvan Harmsen sinds 1942 ook lid was – de eerste naoorlogse directeur-generaal was dus uitstekend op de hoogte van de staat van de dijken! – liep ook niet alles meer op rolletjes. Sommige leden gingen twijfelen aan de juistheid van Van Veens berekeningen en de mogelijke stormvloedhoogten. De bepaling van de randvoorwaarden en de stormvloedstanden vormden steeds heikele punten en de berekeningen van Van Veen gingen volgens voorzitter Van Heijst “boven het bevattingsvermogen van de normale civiel-ingenieur”.¹⁶ Eerder, in 1920, had een commissie het er maar bij laten zitten vanwege de complexiteit ervan en de berekeningen in verband met de afsluiting van de Zuiderzee waren verstandig genoeg overgelaten aan een commissie onder leiding van de natuurkundige en Nobelprijswinnaar H.A. Lorentz. Andere experts werden erbij betrokken, onder wie de directeur van het Waterloopkundig Laboratorium J.Th. Thijsse. Deze had er persoonlijk belang bij de zaak te traineren om zijn eigen bedrijf erbij te betrekken. De commissie gaf in 1946 aan zijn laboratorium de opdracht een schaalmodel van de delta te vervaardigen, waarmee de berekeningen konden worden gecheckt. Thijsse ontpopte zich als de allergrootste rivaal van Van Veen. Toch ging dit meer om een academisch geschil.

Verder wilde men graag weten hoe gevaarlijk de situatie in de rest van het deltagebied eigenlijk was, bijvoorbeeld op de eilanden Goeree-Overflakkee en Walcheren, waar vrijwel geen binnendijken lagen. In juli 1944 kregen twee medewerkers van Van Veen de opdracht de situatie in Zeeland in kaart te brengen op basis van de uitgangspunten van de Stormvloedcommissie. Hun conclusies waren schokkend: ook daar bleken tientallen kilometers dijk te zwak en te laag te zijn. Niet alleen in de toekomst (uitgangspunt vormde ook voor dit rapport de situatie in het jaar 2000) maar “evengoed morgen” kon in Zeeland een ramp van ongekeerde omvang plaatsvinden. Er was niet sprake “van een ietwat sombere toekomst fantasie, maar van een reële wetenschappelijke kans.” Ook dit rapport bevatte een kaart waarop de zwakke dijken stonden aangegeven, lange stukken met een tekort van meer dan een meter.¹⁷

De stormvloed van 1953 maakte pijnlijk duidelijk hoezeer de onderzoekers het bij het rechte eind hadden: op veel van de in hun rapport aangegeven meest kwetsbare plekken – Ouwerkerk en Schelphoek op Schouwen-Duiveland bijvoorbeeld – braken toen de dijken door. Ook voor Goeree-Overflakkee vond zo’n onderzoek plaats. Daar waren de dijken soms wel meer dan een meter te laag, niet over een klein

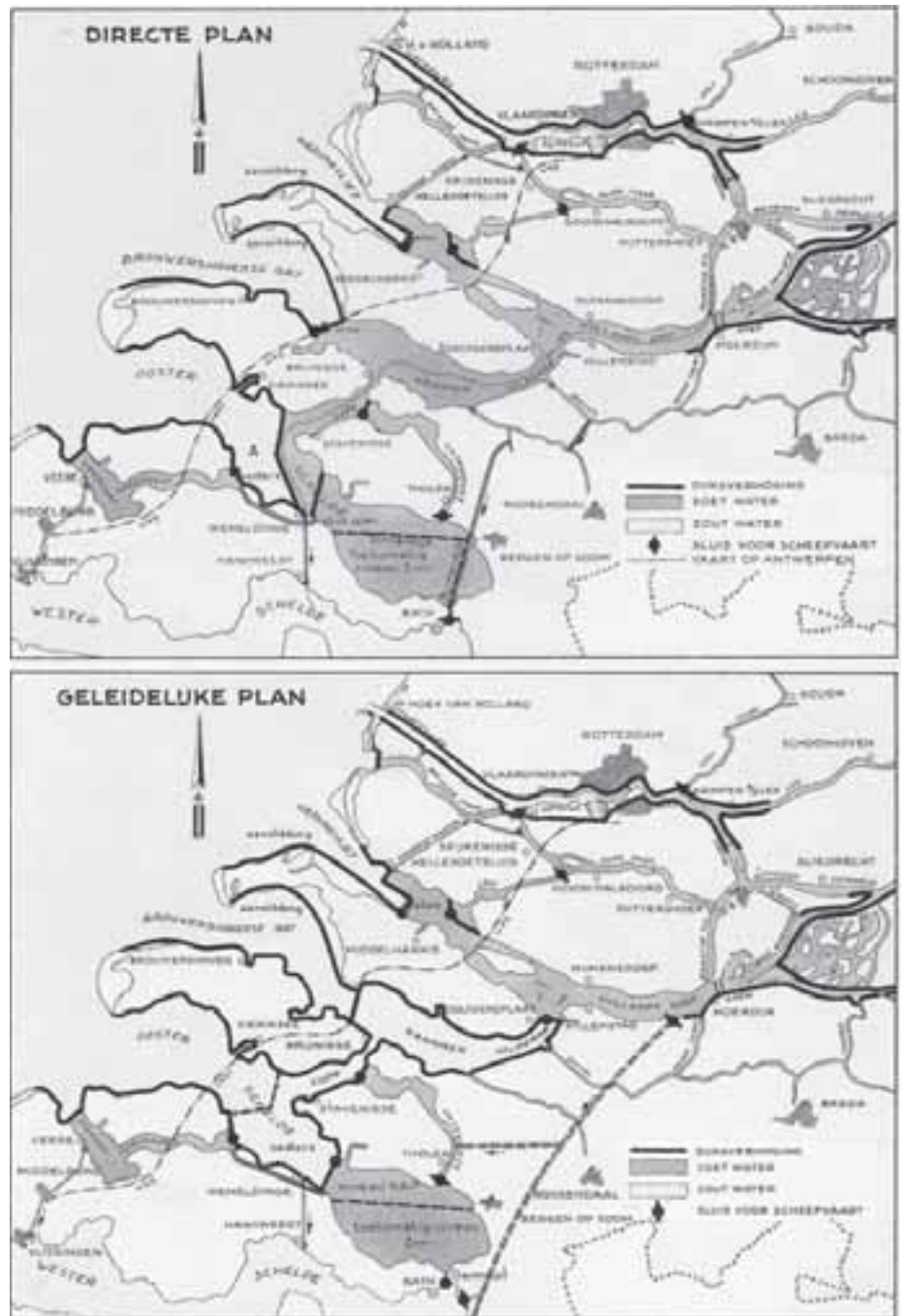
¹⁵ Zie ook: W. van der Ham, *Heersen en beheersen*, 209 en verder, en Willem van der Ham, *Meester van de zee*, 166 en verder.

¹⁶ Nationaal Archief, Werkarchief Wentholt, 12/497 31 augustus 1942.

¹⁷ R.A. Kuin en H.J. Stroband, *Overzicht Zeeuwse Hoofdwaterkeringen*, Rijkswaterstaat afdeling studiedienst directie Benedenrivieren (1946) rapport studiedienst Rijkswaterstaat directie Benedenrivieren R 94.

3. Het directe en geleidelijke plan van januari 1953, daags voor de watersno-odramp.

26

stukje maar over een lengte van ruim zestig kilometer, tweederde deel van de totale dijk lengte!¹⁸ Ook hier kan weer dezelfde conclusie worden getrokken: de zwakke plekken van 1953 waren bij wijze van spreken al exact op kaarten ingetekend.

Zo werd later het hele Nederlandse kustgebied in kaart gebracht. Niet overal was het even erg, maar toch: in de meeste kustgebieden was het niet veilig. Van Veen gaf eens cijfers aan de dijken: "Zuiderzeewerken 8, geen 10; Friesland en Groningen: 5, tamelijk onveilig; Zeeland 3, spitse dijkes, steile taluds; Zuid-Holland 1, ontegenzeggelijk slecht; Noord-Brabant 2, ook niet veel, geld wel behoorlijk goed."¹⁹

18 H.J. Strobant en F. Zeilstra, *Overzicht van de waterkeringen van het eiland Goeree-Overflakkee* Rijkswaterstaat afdeling studiedienst directie Benedenrivieren (1946) rapport studiedienst Rijkswaterstaat directie Benedenrivieren R 275 (Alg 167).

19 W. van der Ham, *Meester van de zee*, 202.

Eerdere stormvloed

De zwakte van de Nederlandse kustverdediging was dus omstreeks 1946 goed in kaart gebracht. Daarvoor hoefde je eigenlijk ook geen moeilijke berekeningen te

maken, maar kon worden volstaan met het gezonde verstand. Want al voor 1953 deed zich een aantal stormvloed voor die de ernst van de situatie duidelijk maakten. Dat gaf sommige mensen ook te denken. Veel Zeeuwen waren de stormvloed van 12 maart 1906 zeker nog niet vergeten. Toen sloeg de zee verscheidene gaten in de Zeeuwse dijken, waardoor delen van Zuid-Beveland, Zeeuws-Vlaanderen, Tholen en ook de stad Vlissingen overstroomden. Het watersnoodalbum van 1906 meldde over Ierseke bijvoorbeeld: "Ierseke is door storm en water duchtig geteisterd. 12 maart 1906 zal door Ierseke's bewoners nimmer worden vergeten. Had men uit de geschiedenisboeken de verwoestende werking van den vloed in 1808 vernomen, nu kon men met eigen ogen helaas de jammertooneelen aanschouwen. (...) Toen wij de volgende ochtend het tooneel der verwoesting bezochten, boden de beide polders een droevig schouwspel aan. Overal langs de dijken lagen stukken hout, deelen van wagens, stroo, uiten, bieten, aangespoeld en daartussen de verdrinken varkens. Heele varkenshokken waren weggespoeld. Schuren en huizen stonden bij den opkomende vloed diep onder water. Van alles beroofd liepen de bewoners van den eens zoo vruchtbaren polder langs den dijk."²⁰

Dan was er nog de stormvloed van 1916 die vooral het noorden van het land teisterde en de aanleiding vormde de Zuiderzee af te sluiten. Hoewel de schade in het zuidwesten dus meeviel, was ook daar de toestand behoorlijk penibel geweest. Neem de toestand bij Dordrecht. Daar lag de hoofdwaterkering op 3,00 meter +NAP. Met behulp van vloedplankjes en -muurtjes kon die tot 3,25 meter +NAP verhoogd worden, maar in 1916 bereikte het water een stand van 3,43 meter +NAP en sloeg dus over de dijk heen. Gelukkig vond die stormvloed plaats bij doortij. Daarom was het niet te gedurfd om te veronderstellen dat het water 53 centimeter hoger was gekomen indien die vloed een week eerder was voorgekomen, bij springtij.

In april 1943, dus midden in de oorlog, vond ook een stormvloed plaats. Het was geen superstorm, maar de waterstanden kwamen die dag ver boven de voorspellingen uit. Bij Scheveningen bijvoorbeeld, waar een stand van 2,50 m + NAP werd verwacht, bleek het water te komen tot 3,05 m + NAP. Bij Ooltgensplaat was zelfs een hogere stand waargenomen dan ooit tevoren. "Het optreden van deze hoge standen op een tijdstip, waarop de kans op hoge stormvloed veel geringer is dan in het eigenlijke stormseizoen, is wel weer een aanwijzing, dat met de tot nog toe waargenomen standen niet het ongunstigste is bereikt waarop moet worden gerekend. (...) Aangenomen moet toch worden, dat de omstandigheden bepaald ongunstiger kunnen worden dan bij dezen vloed het geval is geweest", schreef Van Veen in een rapport.²¹

Falend oppertoezicht

Wat leren al deze rapporten en de waarschuwingen van eerdere stormvloed nu eigenlijk?

Ten eerste dat Rijkswaterstaat en ook provinciale waterstaatsdiensten wel degelijk op de hoogte waren van de gevaren. Er bestond wel een theoretisch verschil van inzicht over de mogelijke hoogte van een toekomstige stormvloed, maar van de slechte gesteldheid en geringe hoogte van de dijken hadden deze diensten weet. Helemaal stil zat men ook niet in de jaren voor de ramp. Op verscheidene plekken, bijvoorbeeld in de Hoekse Waard en op Schouwen-Duiveland,²² zijn na 1906 en 1916 ook wel dijken verhoogd omdat men door ervaringen uit de praktijk beseftte dat de dijken niet overal even betrouwbaar waren. Bovendien was men van rijkswegen in de oorlog nabij de Biesbosch en elders begonnen met dijkverhoging, mede in verband met de werkverschaffing. Er werd ook al gewerkt aan een groot plan voor de complete delta, het Vijfeilandenplan en varianten daarvan. Zo lagen er niet alleen plannen voor de Hollandsche IJssel, maar ook de plek en manier van afsluiting van het Haringvliet (met een stuw) waren min of meer bepaald. Ook de afdamming van het Veerse Gat was al in ogenschouw genomen en deze zee-arm werd afgesloten op een plek die vrijwel overeenkwam met de plaats die in

20 *Watersnood Zeeland 1906, 12 en 13 maart 1906*, heruitgave van het Watersnoodalbum 1906 (Alphen aan den Rijn 1981).

21 J[oh]. van Veen, *Beschrijving van schade aan een 3-tal dijken ten gevolge van de vloed van 7-4-1943*, rapport studiedienst Rijkswaterstaat directie Benedenrivieren C 450 (Alg 113).

22 Op Schouwen gebeurde dat met de befaamde betonnen Muraltmuurtjes, een vinding van de ingenieur van het waterschap Schouwen R.R.L. de Muralt.

4. Ouderkerk aan den IJssel, zondagmiddag 1 februari 1953, toen het water al aanmerkelijk was gezakt.

28

een rapport van 1945 al was gesuggereerd.²³ Toen Harmsen als directeur-generaal opstapte, kwamen de plannen weer in een stroomversnelling. Macaber detail: een nieuwe, uitgebreidere versie van de eerdere afsluitingsplannen met twee varianten – het geleidelijke en directe plan – waarin ook Zeeland was opgenomen, kwam daags voor de ramp gereed.²⁴

Ten tweede is duidelijk dat er een tweespalt bestond in de top van de waterstaat met aan de ene kant de groep rond Van Veen en aan de andere kant een groep rond Harmsen en Thijssse. Hieruit mag overigens zeker niet worden geconcludeerd dat zonder deze controverse alle voorgestelde werken al voor 1953 hadden kunnen worden gerealiseerd. Daarvoor waren de getijberekeningen en de inschatting van de gevolgen van bepaalde maatregelen veel te moeilijk, de afsluitingstechniek van zegaten nog te weinig ontwikkeld en de tijdsperiode tussen planvorming en realisering veel te kort.

Wat wel had gekund – en dit is de derde constatering – was dat Rijkswaterstaat op basis van de verworven kennis voorzorgsmaatregelen was gaan treffen. Rijkswaterstaat was daartoe bij machte, want het Rijk had sinds jaar en dag het oppertoezicht over de dijken, en de provincie weer het toezicht over de waterschappen die zorg moeten dragen voor goede, veilige dijken. Opmerkelijk is dat de Rijksoverheid zich eigenlijk voor het eerst eens goed had gekweten van haar plicht. De instelling van een stormvloedcommissie om de dijken aan een onderzoek te onderwerpen vormde een breuk met het verleden. Lange tijd was het oppertoezicht niet veel meer dan een wassen neus.

Maar het bleef bij die ene, aarzelende stap om het oppertoezicht handen en voeten te geven. De wrange conclusie is dan ook dat de hoogste verantwoordelijke instanties kennis hadden van de belabberde staat van veel dijkvakken, maar dat er bitter weinig met die kennis is gedaan.

Het fabeltje dat Nederland het te druk had met de wederopbouw en meer oog had voor de communistische dreiging uit het oosten moet dan ook maar eens de wereld uit worden geholpen. Het is waar, Rijkswaterstaat had het die naoorlogse jaren druk met dichten van de dijken van Walcheren, het repareren en herbouwen van bruggen en het opruimen van wrakken en mijnen in vaarwateren en havens. Voor de gewone waterstaatsdienst was bovendien nauwelijks geld beschikbaar. Aan de andere kant: was het wel zo verstandig om te kiezen voor de afsluiting van de Brielse Maas en de Braakman toen er wel weer geld beschikbaar kwam? Had men het niet beter in een dijkversterkingsproject kunnen stoppen, zodat meer dijken konden worden verbeterd en verhoogd dan in de daaraan voorafgaande jaren? Achteraf gezien zou dat zeker verstandig zijn geweest.

23 J[oh]. van Veen, *De Vereniging Walcheren en de Bevelanden: afdamming Zandkreek-Veerse Gat* (1945) rapport studiedienst Rijkswaterstaat directie Benedenrivieren R 26 (Alg 155).

24 J[oh]. van Veen, *Afsluitingsplannen der Tussenwateren*, jan. 1953 rapport studiedienst Rijkswaterstaat directie Benedenrivieren R 654 (Alg 316).

5. In de loop van de middag lukte het om het gat bij Ouderkerk aan den IJssel te dichten, waardoor een nog veel grotere ramp werd voorkomen. Slechts op twee andere plekken slaagde men er in om die eerste februari al de stroomgaten te dichten.

Maar deze constatering brengt ons nog niet tot de kern van de hele zaak. Zij verdoezelt andere, belangrijkere aspecten. Want het was niet in de eerste instantie een kwestie van geld. Het ging veeleer om visie, doortastendheid, organisatie, ambtelijke durf om beleid uit te stippelen en om politieke daadkracht. Feit is dat het werk van de Stormvloedcommissie niet werd voortgezet. Feit is dat die commissie die zoveel in relatief korte tijd had bewerkstelligd, een stille dood stierf. Feit is dat er geen werk meer werd gemaakt om het oppertoezicht handen en voeten te geven, dat het onderzoek geen aandacht meer kreeg, dat die opgedane kennis bleef opgeslagen in niet-openbare nota's en geheime rapporten en dat die kennis dus niet met belanghebbenden werd gedeeld.

Rijkswaterstaat had het helemaal niet zo druk, die naoorlogse jaren. Dat gold alleen voor diegenen die met de wederopbouw waren belast. Heel wat waterstaatsambtenaren hadden die jaren juist wegens gebrek aan budget heel weinig om handen. Kortom, er waren ingenieurs en ambtenaren voldoende om in te zetten. Was er niet in de oorlogsjaren aangetoond dat er ook met weinige middelen bergen werk konden worden verzet?

Het moet achteraf ook worden betreurd dat J.A. Ringers, de krachtige directeur-generaal van Rijkswaterstaat in het begin van de jaren dertig van de twintigste eeuw en de eerste naoorlogse minister die verantwoordelijk was voor waterstaat, zo kort minister bleef. Dat was een daadkrachtige man met visie, een man van het kaliber-Lely. Het moet achteraf bijzonder worden betreurd dat directeur-generaal Wentholt zijn werk na de oorlog niet kon voortzetten.²⁵ In de korte en moeilijke tijd dat hij dit hoge ambt bekleedde, toonde Wentholt zich in elk geval op waterstaatsterrein zeer voortvarend en dat kan van het ambtsbewind van zijn opvolger Harmsen, ook al had zijn voorganger de weg nog zo voor hem geëffend, niet worden gezegd.

Rijkswaterstaat had het bewijs in handen dat de waterschappen in hun taak tekort

²⁵ Zie over de rol van Wentholt in de oorlog en de redenen waarom hij aan de kant werd geschoven: A. Waalewijn, *Achter de bres, de Rijkswaterstaat in oorlogstijd* ('s-Gravenhage 1990), 216.

schoten. Duidelijker dan in rapporten als die over de Zeeuwse dijken en Goeree-Overflakkee kon dat niet worden aangetoond. Rijkswaterstaat had het bewijs in handen dat de veranderingen in het deltagebied de veiligheid bepaald niet bevorderd hadden. Men wist dat de meeste bestuurders van de waterschappen daar geen benul van hadden en dat het grondbeginsel 'wie water deert, die water keert' eigenlijk technisch en ook financieel gezien onhoudbaar was. Er was hier sprake van een achterlijke toestand. In 1940 telde Nederland ongeveer 2700 waterschappen. De meeste daarvan waren niet opgewassen tegen hun taak.

Na de stormvloed van 1916 zette minister Lely al de eerste stappen tot reorganisatie van het waterschapsbestel. Er werden toen zeker resultaten geboekt, maar het proces raakte in het slop. Na de Tweede Wereldoorlog was de tijd rijp dat met kracht door te zetten, zoals ook op andere beleidsterreinen gebeurde. Er woei in die naoorlogse jaren in Nederland een centralistische wind. De ambtenaren waren bovendien aan de macht bij Rijkswaterstaat – het was toen zelfs niet eenvoudig een politicus voor het ambt van minister van Verkeer en Waterstaat te strikken.²⁶ Maar de top van Rijkswaterstaat en de hoge waterstaatsambtenaren in de provincies namen hun verantwoordelijkheid niet. Het minste wat Rijkswaterstaat had kunnen doen was de rapporten verspreiden. Maar toen Van Veen het rapport over de Zeeuwse hoofdwaterkeringen aan directeur-generaal Harmsen overhandigde, ging Harmsen er niet de boer mee op, maar stopte hij het zonder het te lezen in de kast. Hij wilde de waarschuwingen domweg niet horen. Niet van de specialist op dit gebied, de "meester van de zee" Johan van Veen, die al voor 1953 Dr. Cassandra werd genoemd – naar de Griekse prinses die de val van Troje en daarmee het noodlot of de ondergang voorspelde maar niet werd geloofd. En zelfs niet van J.A. Ringers, die behalve korte tijd (1945-1946) minister ook in de jaren 1930-1935 directeur-generaal van Rijkswaterstaat was, en nota bene in het boek dat in 1948 ter gelegenheid van het gouden regeringsjubileum van koningin Wilhelmina verscheen schreef: "De dijken schreeuwen om verhoging".²⁷

Met de opgedane kennis en de schrikbarende bevindingen was er alle reden om aandacht aan de meest kwetsbare plekken te geven en een goed waarschuwingssysteem op te zetten. Men had kunnen nagaan hoe het stond met de noodvoorzieningen bij de meest kwetsbare plekken. Men had de lokale autoriteiten daarmee kunnen confronteren en de waterschappen kunnen aansporen om de nodige voorzorgsmaatregelen te treffen. Dat alles is nagelaten. Ik denk dat dan de ramp voorkomen had kunnen worden, al kan ik dat natuurlijk niet bewijzen. Zeker is wel dat er dan heel wat minder dijkdoorbraken zouden hebben plaatsgevonden en dat er heel wat minder slachtoffers zouden zijn gevallen.

Schielands Zeedijk

De duidelijkste aanwijzing hiervoor is misschien wel de Schielandse Hogezeedijk tussen Rotterdam en Gouda langs de Hollandsche IJssel. Die redding van de Schielands Hogezeedijk en van de overkant bij Ouderkerk trok bij de herdenkingsplechtigheden rond 1 februari nauwelijks de aandacht, maar is wel zeer opmerkelijk. Beide stroomgaten werden al op 1 februari gedicht. Slechts op één andere plek in het rampgebied lukte het ook nog diezelfde dag het stroomgat te dichten. Geluk speelde een grote rol: de rivierafvoer was laag, de uitspoeling van de stroomgaten aldaar werd toevallig op beide plekken vertraagd door de aanwezigheid van goede klei (Schielandse zeedijk) en een steenbestorting aan de dijkvoet (Krimpense dijk), en dat de wanhoopsmanoeuvre met een schip goed afliep was meer geluk dan wijsheid. Maar dat het lukte kwam toch ook omdat men hier wèl alert was. De dijk werd al uren in de gaten gehouden, de dijklegers waren opgetrommeld, de autoriteiten stonden paraat. Daar wist men, mede dankzij onderzoeken en plannen voor afsluiting van Rijkswaterstaat, van de ernst van de situatie. Daar zijn slechts enkele slachtoffers gevallen. Het hadden er heel veel meer kunnen zijn. Maar weinig mensen beseften toen en beseffen nu hoe de Randstad bij de stormvloed van 1953 door het oog van de naald is gekropen en dat het maar

²⁶ W. van der Ham, *Heersen en beheersen*, 192-193.

²⁷ *Vijftig jaren, officieel gedenkboek ter gelegenheid van het gouden regeringsjubileum van hare majesteit koningin Wilhelmina, Helena, Pauline, Maria* (Amsterdam 1948), 388.

een haartje heeft gescheeld of we hadden dit jaar een nog veel en veel grotere ramp moeten herdenken.

De ramp was dus te voorkomen geweest door voortzetting van het werk van de Stormvloedcommissie. Op basis van de conclusies over de staat van de dijken die al ruim tien jaar voor de ramp getrokken waren, had een dijkversterkingsprogramma kunnen worden opgesteld waarbij prioriteit gegeven had moeten worden aan de meest kwetsbare stukken en had werk kunnen worden gemaakt om het oppertoezicht uit te oefenen, in de vorm van controles, een goed waarschuwingssysteem en het treffen van voorzorgsmaatregelen. Veel waterschappen en lokale autoriteiten faalden in 1953. Maar op basis van deze gegevens is duidelijk: ook de provincies en het Rijk als oppertoezichthouder schoten toen in ernstige mate tekort.

6. Johan van Veen geeft een uiteenzetting van het Deltaplan.

Laf

Na de ramp namen minister van Verkeer en Waterstaat Algera en de directeur-generaal van Rijkswaterstaat Maris een laffe houding aan. Maris bagatelliseerde de resultaten van de Stormvloedcommissie en toen enkele ingenieurs in hun vakblad wel het boetekleed aantrokken en ook kritiek op de overheid ventileerden, durfde de minister zelfs te verklaren dat het gemakkelijk was achteraf allemaal dingen te beweren, maar dat noch hij noch zijn voorgangers voor de stormvloedramp een bezoek van de auteurs hadden gehad.²⁸ Alsof dat met al die kennis in eigen huis nog nodig was.

Beide heren namen dus een uitermate kwalijke houding aan, waarbij het parlement en dus het Nederlandse volk de waarheid werd onthouden. Misschien deden ze dat om oud-directeur-generaal Harmsen en enkele andere topingenieurs te sparen, die in geval van een parlementaire enquête zeker niet vrijuit zouden zijn gegaan. Wel wisten ze zo te bewerkstelligen dat die rapporten en verslagen van Rijkswaterstaat en de Stormvloedcommissie bijna in de vergetelheid raakten. Het moge een les zijn voor de nu zo naar openheid en doorzichtigheid strevende Rijksdienst, want die verdoezelende houding heeft de reputatie van Rijkswaterstaat geen goed gedaan.

²⁸ W. van der Ham, *Heersen en beheersen, Rijkswaterstaat in de 20e eeuw* (Zaltbommel 1999), 211, 265 en verder.